

Mladen Labus

***Kultura i društvo:
onto-antropološka i sociološka
perspektiva***

Biblioteka Znanost i društvo,
Naklada IDIZ, Zagreb 2013.,
215 str.

Kultura i društvo zbir je prethodno objavljenih i dosad neobjavljenih empirijsko-spekulativnih istraživanja fenomena kulture. Interdisciplinarno fundirani perspektivama antropologije, sociologije i filozofije, devet logički koncizno izabranih tekstova zaokreće se pitanjem uloge i značenja kulture za smisleni ljudski život. Podijeljena u tri veće cjeline – »Temeljni problemi i fenomeni kulture«, »Vrijednosni bitak i 'konstitutivni simbolizam' kulture« i »Teorijski prilazi kulturi u hrvatskoj sociologiji i filozofiji« – istraživanja zahvaćaju značajan opseg problematike: na temelju suvremenih fenomena kulture autor razmatra filozofijsku, dakle fundamentalnu potkovanost otkrivajućih kulturnih mehanizama, prilaže empirijska istraživanja da bi racionaliziranje mutnih točaka teorije i prakse tim više opravdao, na konkretnim primjerima istraživača pokazuje dostupne alternative pristupanja rastućoj problematici i sva tri aspekta objedinjuje rastvaranjem svijesti o funkcionalnoj ulozi interdisciplinarnosti u metodološkim postupcima kretanja ka Istini.

U zahtjevu za otvorenim približavanjem pitanju što je *čovjek*? Labus urgentno otvara pitanje *općeg*

čovjekova opstanka vrlo konkretnim, oštroumnim izobiljem praktičko-teorijskog materijala korisnog stručnjacima, učenicima i entuzijastima podjednako, pritom neizravno pomičući i formalne detalje unutarhrvatskih istraživanja integriranjem rastućih trendova poput upotrebe internetskih izvora znanja. Da se radi o pronicljivoj, pozitivno nabijenom suvremenom ogledu upućuje nas uvod u djelo, gdje ono poprima obrise gotovo bioetičkog istraživanja europske, odnosno hrvatske tradicije. Metodologijski pristup je sintetičko-holistički, skladno povezujući različite društvene i humanističke discipline. Štoviše, budući da je kultura presudno totalni i univerzalni fenomen čovjeka i u relaciji s čovjekom, tada su interdisciplinarnost, multidisciplinarnost i transdisciplinarnost jedini mogući i primjereni metodologijski pristupi složenim fenomenima kulture, piše Labus (str. 8). Odatle proizlazi da je onaj *humanum*, u-topičnost kao prispijeće čovjekovo samom sebi, vraćanje čovjeka svojoj biti putem integrativnosti kao refleksivan odnos prema stvaralaštvu svoje povijesne egzistencije.

Smisao je središnji pojam Labusove filozofije, temelj i podtekst svakog od devet razmatranja koja započinju analizom društvenih problema/fenomena multikulturalnosti i globalizacije, odnosno kulturnog identiteta i čovjekove biti s obzirom na tako koordinirano društvo (kulturu). Među mogućim određenjima, Labus kulturu smatra prije svega njegovanjem i gajenjem prirodnih snaga čovjeka.

Da ona to jest pokazuje se u univerzalnosti svake kulture društvenim različitostima unatoč – cjelovitost proizlazi iz duha stvaralaštva, a očituje se u neizbježnim formama vjerovanja, jezika, povijesti, običaja, znanja i drugih oblika karakterističnih za svako kulturno središte kojim se tvori jedna povijest egzistencije. Za kulturu je relevantno da kao proces stvaralaštva, odnosno kao bivanje stvaralaštvom samim na fundamentalnoj razini postojanja, ono sebe nikada ne dohvaća u denotativni izraz, već se sa svakim osvrtom na sebe iz same sebe uzdiže da bi postala što već jest. Transcendentna bit kulture nalazi se u vlastitom hermeneutičkom krugu povijesnog vremena i budućnosti kao mogućnosti (str. 18). Takav njen specifičan *logos* zajednička je točka s filozofijom – obje prakse zahvaćaju smisao stvarajući ga i uvijek sebe nalaze u nultoj točki razumijevanja iz kojeg izlaze ususret same sebi. Za razumijevanje ovog odnosa Labusu je značajna misao Ortege y Gasset:

»Filozofska misao ne može se zadovoljiti konačno ni s kojim stavom koji ne izražava univerzalne vrijednosti; ukratko; koji ne teži univerzumu.« (str. 19)

To je za Labusa nit vodilja u integrativnom mišljenju. Zadatak je kulture, kao i filozofije, buditi pitanje o smislu.

Kada je u pitanju problem multikulturalizma, tada je Labus vrlo jasan: to nije kulturna teorijska paradigma, već isključivo politička paradigma; to nije kultura uopće, već je to politika kulture, oblik kodifici-

ranja manifestacija kulture (str. 15). Temeljna je ideja multikulturalizma priznavanje jednakovrijednosti kultura ugrađenih u konstituiranu državu. Međutim, istovremeno nema nikakvog smisla da teorija jednakih prava predlaže ograničeno priznavanje različitim kulturnim identitetima ovisno o njihovom kolektivnom kulturnom kontekstualiziranju (str. 21). Takvi postupci upravo degradiraju multikulturalizam i stvaraju izmještanje subjekta, dok tendencija globalizacije diktira sasvim drugačije poimanje fenomena suvremenog društva. Gellner, navodi Labus, vidi kako društvo nadilazi klasični model demokracije kao predstavničke volje i pretvara se u izravnu demokraciju, u potrebu za totalnim sudjelovanjem članova demokratskog društva. Takvo ponašanje društva autentično je prirodi kulture kao otvorenog procesa stvaralačkog duha. Ono što kretanje takvog civilnog društva pokazuje je potreba za nadilaženjem kulturnih granica, što znači potrebu za ponovnom evaluacijom shvaćanja *kulture* (str. 24).

Problem s političkim multikulturalizmom je u tome što ignorira dinamički i promjenjivi karakter moderne kulture, što kulturi koja živi od brisanja granica pokušava iste nametnuti. Filozofijska kritika multikulturalizma utemeljuje se u razumijevanju čovjekove slobode ili: jedini uopće valjan odnos prema kulturi stvaralački je odnos, a ne ograničavajući, čime se omogućuje da se kultura otvara za svoju bit kao kultura (str. 27). Multikulturalizam je ovdje posve supro-

tan koncept koji mogućnosti razvoja kulture zatvara, a to u praktičkoj sferi znači ukidanje zbiljskog, stvaralačkog dijaloga – ukidanje dijalektiziranja. Ako biti kulture pripada komunikacija i razumijevanje među pojedincima i narodima, onda je princip *priznanja* drugačijih kultura prvi uvjet realizacije biti kulture (čovjeka), a to znači *spremnost usvajanja* kulturnog identiteta drugog i spremnost na promjenu vlastitog (str. 25)! Sloboda izbora u pojedinca sastoji se od odbijanja tuđe kulture jednako kao i od prihvaćanja, dok multikulturalizam to nasilno pokušava obustaviti kontra prirodne tendencije izrastanja u univerzalnost koja se, prema Herderu, započinje odvijati autentičnim rastom iznutra, a ne koja se društveno izvodi izvana. To nije autentično bivstvovanje samog čovječanstva, to je njegovo izmještanje – ukidanje subjektiviteta moderne koji iz sebe proizvodi povijesni svijet (str. 29).

Izmještanje subjekta prije svega se odnosi na pitanje *identiteta*. Problematika identiteta umnogome proizlazi iz problematike priznanja. *Priznanje* je u Labusovom istraživanju vrlo važan pojam-faktor kojem se, uz *dijalog* i onog *drugog*, često vraća i izraz uvodi da bi pojasnio gustu umreženost što oblikuje *kulturni identitet*. Prizna(va)nje, naime, arbitrira *dostojanstvo* kao univerzalno načelo jednakosti ljudi. Za Rousseaua, inicijatora važnosti dostojanstva i priznanja, poštivanje i ugled konstituiraju društvo i to ne na način hijerarhizirane časti, nego kao nužnost društvene uzajamnosti putem jedinstva svrha koje to

čine mogućim (str. 39). Sasvim radikalno, Kant s druge strane objašnjava dostojanstvo kao čovjekov obvezujući moralni princip, kao samu djelatnost volje iz slobode uma, ali sada ono vrlo bitno – u su-proizvođenju svijeta – u odnosu prema *drugome*. Hegel, prema Labusu kao vrh spekulativnog mišljenja, u djelu *Fenomenologija duha* određuje da povijesni napredak možemo ostvarivati samo po priznavanju drugog. Jer, u poznatoj dijalektici ‘*gospodara i roba*’ razvijen je pojam *borbe za priznanje* razriješive jedino priznanjem jednakih (str. 39–40).

Hegelova dijalektika danas je proces konstrukcije i dekonstrukcije identiteta. Princip negacije drugog je obrazovanje identiteta (str. 41), odnosno dijalog s drugim nije tek nekakav »razgovor«, nego obrazovanje svijesti i traženja smisla (str. 33). Drugim riječima, uska povezanost između identiteta i priznanja nije monološkog, nego dijaloškog karaktera kao temeljnog izraza ljudskog egzistencijalnog stanja. Identitet nije nešto samorazumljivo, nešto što se dobiva kao gotovost, nego je proces samorazumijevanja rasta i to upravo kroz druge (str. 32–33), čvrsta, ali suptilna relacija najbolje objašnjenja Tapovim shvaćanjem identiteta kao sustava sebeosjećanja/sebeopažanja, ili još: cjelovitost karakteristika po kojima određujemo sebe i po kojima nas nužno određuje drugi. To je kretanje, a ne kategorička zatvorenost, putovanje *dia-logosa* preko drugog do sebe. Onaj Drugi je naša mogućnost, naše polje stvaranja i ostvarivanja: drugi je čitav naš misleći svijet (str. 36).

Dakle, ne postoji neki zajamčeni smisao, već je smisao smisla u stvaranju smisla. Njegova se tajna skriva u dijaloškom odnosu, naša jedinstvena povijesna egzistencija. Jedan od najboljih Labusovih primjera su razmatranja Seyle Benhabib. Oslobođenje žene kao povijesnog subjekta upravo znači i oslobođenje čovjeka: tek tu počinje susret ravnopravnih subjekata uopće (str. 43–44).

No, nešto drugo se ovdje podvlači pod raspravu: da se priznanje od drugog stječe izbor(b)om. Samo se izbornim priznanjem kao povijesni subjekt može biti anticipacija utopijske perspektive (ozbiljenja humanuma). Ono što takav diskurs stvara nisu kakve općenito prepisane norme, nego razumijevanje i priznanje različitosti – druge temeljne karakteristike identiteta i polaganja prava na vlastitu bit – čime se tek onda omogućuje ulazak u budućnost univerzalnog ozbiljenja. Identitet je borba za osvajanje vlastitog stvarajuće-rastvarajućeg smisla, to jest dovođenje životnog procesa uopće do djelatnosti iz i za slobodu kao bit kulture, a naročito suvremene, to je borba za naše moguće ispunjenje. Identitet nije niti logička niti metafizička kategorija, nego je egzistencijalan. To je »svetost« jedino moguće, konkretne egzistencije čovjeka, određen voljom i slobodom iz uma kao neiscrpnog bezdna (str. 35). Upravo s iskorakom postmodernog svijeta postaje očigledno da je svaki nametnuti identitet neistinit, anti-human i suprotan prirodnom toku – uopće nitko niti ne može postojati (biti pri sebi) kao po nekome nametnute isti-

ne. Takav čovjek zapada u perverznost vlastitog bivanja.

Glavni proizvođač takvog otuđivanja, sada kao globalni pokretač, i ponovno je Kapital. U takvom sustavu, Dworkin smatra da liberalno društvo ima proceduralnu obvezu postupati prema svim ljudima s jednakim poštovanjem. Ali promotrimo taj jednostavan odnos: liberalno mišljenje ustrajava u obrani načela ljudskog dostojanstva i ljudskih prava, dok istovremeno zastaje pred zbiljskim životom deprivacije od strane sveprisutnog Kapitala, koji daje svoje vlastite znakove: kao neprozirno, skriveno lice novog boga kojem je podarena teorijska *carte blanche* (str. 23, 34). U takvom je sustavu slobodno oblikovanje vlastite povijesti – tim više iz multikulturalne perspektive – ideološki privid liberalnog kapitalizma. Radi se o tome da čovjek nije (samo) privatno postojanje koje se kao kakva monada sudara s drugim monadama u svom traženju kutka sreće, nego je povijesno biće koje oblikuje svoj smisao isključivo u odnosu s drugim (str. 42). Drugim riječima, Labusovo razmatranje upućuje nas na činjenicu da je novotvoreno stajalište o drugome kao smetnji, višku, nepotrebnosti i davežu krivotvorina poretka koji se hrani izjedajući samu bit kulture: dok se mi uistinu krećemo prema nadižlaženju različitosti i oblikujemo zajednicu/kulturu globalnog karaktera, istovremeno se pokušava nametnuti neprirodan identitet individualizma i tendencija utopističkog karaktera saviti u neispravnost. Kulturnim izolacionizmom ne može se postići pro-

bitak jer ono u njem po svojoj prirodi ne leži, već se izolacionizam načelno sukobljava s našom faktički genetičkom određenošću bivanja društvenim. Izolacionizam je nasilje nad društvom na jednak način na koji je informatizacija života nasilje nad našim tijelom. (Ipak, zanimljivo empirijsko istraživanje objavljeno u knjizi pod naslovom »Vrijednosne orijentacije i religioznost«, provedeno na cijelom području Republike Hrvatske, suptilan je indikator (ne)spremnosti našeg kulturnog područja. Recentni debakl kritičke svijesti ide u prilog, ali ne i dostojanstvo.)

Ono subverzivno našeg iskustva identitetiranja unutarnja je dijalektička energija samog pojma *kulturni identitet*. Princip stvaranja nije samo odnos pojedinca (sebstva) prema svojim mogućnostima za samoispunjenje, nego se prepoznaje povijesno: identitet se prepoznaje u stvorenoj kulturnoj vrijednosti (o ovome značajnije čitamo u drugoj sekciji knjige pod naslovom »Ontologija vrijednosti u filozofiji Romana Ingardena«), u sloju završene figuracije duha (str. 71). Međutim, globalizacija u kapitalističkom sustavu pretežno američkog modela vrišti o tome da se ne radi o nekom obliku globalne kulture, nego postoje kulturni kodovi u logici globalizacije (str. 79): ona se ne odvija prema univerzalnoj kulturi iz sebe u sebe pretočenoj, nego se odvija prema jednom kulturnom modelu kao paradigmi za sve. To je pomak prema *sustavu bezličnosti*, u bitnome određenom u gubitku povijesti. Gubitkom hermeneutičkog polja vlastite

prošlosti, kulturni identitet nema više autonomni položaj unutar društvene strukture. Globalizacija ovdje tek produbljuje i dovršava proces novog strukturiranja društvenog bitka kao vrhunca moći kapitala. U svojoj globalnoj matrici kapitalizam formalizira duhovni odnos, a time uništava autentičnu subjektivnost (str. 87).

Nudeći alternativu, Labus se u ovoj zaključanoj situaciji poziva na indikativnu Castellsovu tipologiju identiteta. Za Castellsa je evidentno da se identitet izgrađuje u kontekstu odnosa moći, odatle proizlazi: a) *legitimirajući identitet* – koji uvode dominantne društvene institucije kako bi održale dominaciju i autoritet; b) *identitet otpora* – subjekti u uvjetima obezvrijeđenosti, subjekti stigmatizirani dominacijom, prisiljeni kopati rovove za otpor zbog načela oprečnih dominantni; c) *projektni identitet* – koji nastaje kada društveni akteri traže preobrazbu sveukupne društvene strukture (str. 88). Promotrimo: samo kritička transcendencija postojećeg može biti sezanje prema utopijskoj, samo taj konkretan postupak duha iskazuje našu slobodu i dovodi nas do *transkulturalnosti* (str. 44). Multikulturalizam nas zatvara u privid samodostatnosti, dok transkulturalnost zagovara posredovanje i disperziranje simboličkih vrijednosti jedne kulture u polje drugih. To nije zahtjev ili izvanjska izvedba – to je naša prirodna tendencija. Transkulturalnost implicira početne kulturne identitete kao individualno ukrštanje granica različitih kultura i njihovo prihvaćanje, a istovremeno odbija američki

model koji se želi odnositi na cijelo čovječanstvo, otvoreno objašnjava Labus na str. 47, pa dalje utvrđuje: pojedinac polazi na vlastito putovanje za svoj smisao, a time i smisao svijeta. Kultura nije samo duhovni oblik, nego postaje aktivni moralni princip odgovornosti za svijet (str. 50–51). Upravo u *kulturnom praksi-su* (referenca na teoriju Zygmunda Bauman) leži točka otpora totalnom gospodarstvu kapitala i njegovih sofisticiranih estetičkih zavođenja, *narkotizacije svijesti* kao forme demilitarizacije duha – dijalektičke napetosti – pobune spram postojećeg! Ovdje se uništava jedina autentična ideja čovjeka: mogućnost pobune iz njegove slobode, ono što nam jamči *dignitas* i *humanitas* (str. 94).

Zaključno, osvrt na vrlo kvalitetno djelo izrazio bih neizravno podmetnutom klicom životnosti. Razmatrajući fenomen otpora financijskom kolosalu, Labus odabire Agambenove riječi da strastveno podari impuls zatomljenoj kulturi: kultura nam valja biti središnje mjesto utopijskog duha – samo stvaralaštvo, smislom ispunjeno, čovjeku može podariti njegovo autentično egzistencijalno vrijeme, njegovu istinsku povijest. Mi taj zamah možemo pronaći u blochovskom *principu nade*, u *strasti stvaralaštva* kao što su i naši misaoni odgajatelji pronalazili, e da bismo osvijestili nužnost povratka čovjeka svojoj biti – prema jednom fundamentalnom pomirenju!

Luka Perušić